

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.5.23>

ШКАРУПА К. В.

**ОСОБЛИВОСТІ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ АДВОКАТУРИ
В РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА, ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ
В РЕФОРМУВАННІ АДВОКАТУРИ УКРАЇНИ**

**PECULIARITIES OF LEGISLATIVE REGULATION OF THE LEGAL PROFESSION
IN THE REPUBLIC OF POLAND, AND PROSPECTS FOR ITS APPLICATION
IN REFORMING THE UKRAINIAN LEGAL PROFESSION**

Актуальність статті полягає в тому, що удосконалення законодавства про адвокатуру є одним наріжних каменів правової реформи щодо захисту прав людини. На сучасному етапі вкрай потрібна як суспільству, так і громадянам високопрофесійна, незалежна, а також сильна у своїй єдності адвокатура, озброєна професійною методикою для виконання покладених на неї завдань. Демократичною країною є та країна, яка має правозахисну професійну адвокатуру і при цьому надає їй усіх можливостей для виконання особливої функції – забезпечення захисту прав та свобод людини і громадянина, представництва інтересів особи в суді, а також надання правових консультацій. Наголошено, що в Польщі допускається здійснення юридичної практики закордонними юристами. Така можливість передбачена в Законі про надання юридичної допомоги іноземними юристами в Польщі, ухваленому 05.07.2002 р. (пол. «Ustawa o swiadczeniu przez prawnikow zagranicznych pomocy prawnej w Rzeczypospolitej Polskiej»). При цьому в Польщі встановлено різні критерії для допуску юристів з країн Європейського Союзу та інших держав. Іноземний юрист має пройти тест на знання законодавства Польщі, тест на знання польської мови (усної та письмової), а також подати документи, які підтверджують його особу, наявність закінченої юридичної освіти та право на заняття адвокатською практикою. Допускається звільнення від тестування на знання законодавства, якщо закордонний правник доведе, що він займався юридичною практикою в Польщі безперервно упродовж останніх 3-х років перед поданням документів. За допуск до отримання права на юридичну практику в Польщі сплачується внесок, розмір якого змінюється щороку та розраховується від розміру мінімальної пенсії. Ринки адвокатських та юридичних послуг Польщі та України мають багато спільного й перебувають у процесі формування, поступово переходячи на стандарти ЄС у цій галузі. Втім, Польща, на відміну від України, вже задекларувала монополію адвокатів на представництво інтересів у судах (за певними виключеннями), що відображено у Законі про адвокатуру та процесуальних кодексах. З'ясовано, що юридичні послуги у Польщі можуть надавати будь-які особи (навіть без юридичної освіти), однак представництво в судах можуть здійснювати виключно адвокати або юридичні радники фірм, правовий статус адвоката визначається законом, допускається здійснення юридичної практики закордонними адвокатами.

***Ключові слова:** професійна діяльність, адвокат, юридичні консультації, міжнародне право.*

The relevance of the article lies in the fact that the improvement of the legislation on advocacy is one of the cornerstones of legal reform regarding the protection of human rights. At the current stage, both society and citizens desperately need a highly professional, independent, as well as strong in its unity advocacy, armed with professional methods to fulfill the tasks assigned to it. A democratic country is a country

that has human rights professional advocacy and at the same time provides it with all the opportunities to perform a special function – ensuring the protection of the rights and freedoms of a person and a citizen, representing a person's interests in court, as well as providing legal advice. It was emphasized that foreign lawyers are allowed to practice law in Poland. This possibility is provided for in the Law on the provision of legal assistance by foreign lawyers in Poland, adopted on July 5, 2002 (pol. "Ustawa o swiadcheniu przez prawnikow zagranicznych pomocy prawnej w Rzeczypospolitej Polskiej"). At the same time, different criteria have been established in Poland for the admission of lawyers from the countries of the European Union and other states. A foreign lawyer must pass a test on knowledge of Polish legislation, a test on knowledge of the Polish language (oral and written), as well as submit documents confirming his identity, having a completed legal education and the right to practice law. An exemption from the legal knowledge test is allowed if the foreign lawyer can prove that he has been engaged in legal practice in Poland continuously for the last 3 years before submitting the documents. For admission to obtaining the right to practice law in Poland, a contribution is paid, the amount of which changes every year and is calculated from the amount of the minimum pension. The markets of lawyers and legal services of Poland and Ukraine have a lot in common and are in the process of formation, gradually moving to EU standards in this field. However, Poland, unlike Ukraine, has already declared a monopoly of lawyers on the representation of interests in courts (with certain exceptions), which is reflected in the Law on Advocacy and procedural codes. It was found that legal services in Poland can be provided by any person (even without a legal education), however, representation in courts can only be provided by lawyers or legal advisers of firms, the legal status of a lawyer is determined by law, and foreign lawyers are allowed to practice law.

Key words: *professional activity, lawyer, legal consultations, international law.*

Актуальність теми. Працюючи в складних умовах, переважна більшість українських адвокатів намагаються оперувати нормами здорового глузду, реальних правничих канонів, зокрема презумпції невинуватості, додержання законів та задекларованих у цих законах прав і свобод людини і громадянина. Ці абсолютно зрозумілі речі втім потребують інтелекту, фахових знань, міцних моральних і вольових якостей, а також гнучкості та креативу. На слухну думку В. Мерцин, саме українська адвокатура може стати прикладом для оздоровлення та повернення вагомій ролі адвокатури і в глобальному суспільстві, що, без сумніву, зробить життя не тільки в Україні, але й на всій нашій планеті спокійнішим і більш прогнозованим [1].

Виклад основного матеріалу. Удосконалення законодавства про адвокатуру є одним наріжних каменів правової реформи щодо захисту прав людини. На сучасному етапі вкрай потрібна як суспільству, так і громадянам високопрофесійна, незалежна, а також сильна у своїй єдності адвокатура, озброєна професійною методикою для виконання покладених на неї завдань. Демократичною країною є та країна, яка має правозахисну професійну адвокатуру і при цьому надає їй усіх можливостей для виконання особливої функції – забезпечення захисту прав та свобод людини і громадянина, представництва інтересів особи в суді, а також надання правових консультацій. Основною метою існування адвокатури як інституту професійного захисту і представництва є надання юридичної допомоги всім, хто її потребує. Підвищення ефективності діяльності сучасної адвокатури, високий якісний рівень і доступність адвокатської допомоги для всіх верств населення – ось ті головні завдання, які разом мають вирішувати державна влада і юридичне співтовариство. Нині в парламенті перебуває велика кількість законопроектів, які так чи інакше дозволяють вирішити вищенаведені проблеми. Тому, щоб вирішити проблеми реформування законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність, потрібно створити якісно нове законодавство, яке ввібрало в себе позитивний досвід країн ЄС з урахуванням усіх особливостей українського законодавства та реалій у нашій країні [2].

Первинними міжнародно-правовими актами, які визначають неперечні стандарти дотримання прав людини в правоохоронних органах, є Загальна декларація з прав людини ООН (1948 р.) та Конвенція прав і основоположних свобод держав-членів Ради Європи (1950 р.). Перша із них визначає засади-стандарти, друга – стандарти забезпечення прав і свобод людини як правовий акт прямої дії, адже від порушення ці стандарти захищені ефективно діючим Європейським судом з прав людини. До таких стандартів відноситься абсолютне право на життя, заборона катування або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню,

право на свободу та особисту недоторканність, право на справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла й кореспонденції, мирно володіти своїм майном та ін. Провідним міжнародно-правовим актом щодо недопущення порушення прав людини в місцях позбавлення волі є «Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання» ООН (1984 р.), яка визначила вимоги щодо включення навчальних матеріалів та інформації про заборону катувань до програм підготовки персоналу державних посадових осіб, які стосуються утримання під вартою й допитів осіб, затримання чи ув'язнення; установлює умови утримання під вартою й поводження з людьми, які піддані будь-якій формі арешту, затримання чи ув'язнення. Жодна держава не може дозволити й терпляче ставитися до катувань чи інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання [3; 4].

Так, поняття «удосконалення законодавства» використовується як само собою зрозуміле й таке, що не потребує роз'яснення [5, с. 40]. Водночас, розглядаючи це явище крізь приму форми людської активності, перш за все, маємо на увазі діяльність компетентних органів держави – суб'єктів правотворчості – стосовно підтримання якісного стану законодавства (якості його змісту та форми) відповідно до потреб і розвитку суспільних відносин, яка спрямована на забезпечення ефективності правового регулювання. Такого роду діяльність охоплює створення нових якісних нормативно-правових актів, а також «усунення» або «пом'якшення» неякісних властивостей чинного законодавства [6, с. 252]. При цьому концепція подальшого розвитку законодавства України має передбачати створення такої її системи, яка б відповідала сучасним потребам розвитку суспільства, характеризувалася узгодженістю, точністю, визначеністю, стабільністю, динамізмом, оглядовістю тощо. Майбутнє законодавство України має бути досконалим і за змістом і за формою [7, с. 99].

Директива № 77/249 від 22 березня 1977 р. стосується лише цього першого випадку. Натомість, Директива № 98/5/WE від 16 лютого 1998 р. більш повно регулює першу та другу можливості. Якщо зі змісту Директиви № 77/249 від 22 березня 1977 р. виникає, що її авторам радше йшлося про створення можливості надання адвокатами спорадичних правових послуг, то, як задекларовано в ст. 1 Директиви № 98/5/WE від 16 лютого 1998 р., її метою є спрощення здійснення професії адвоката на постійній основі, будучи сампрацевлаштованим в іншій державі ЄС ніж та, в якій отримано професійну кваліфікацію. Перший варіант, який містять Директиви передбачає, що адвокат може надавати правову допомогу на території іншої держави ЄС на підставі професійного звання отримано в країні походження. У цьому випадку, адвокат зобов'язаний користуватись виключно професійним званням, яке він отримав в країні походження у вираженні державною мовою країни походження у чіткій спосіб, з метою уникнення переплутання його з званням адвоката, що існує в приймаючій країні. При цьому варіанті, адвокат може надавати спорадичні правові послуги, або здійснювати практику на постійній основі. Ст. 5 Директиви № 98/5/WE від 16 лютого 1998 р. передбачає, що адвокат, який здійснює практику на основі звання отриманого в країні походження, здійснює ту ж саму професійну діяльність, що й адвокат, який практикує на підставі професійного звання присвоєного в приймаючій країні і, зокрема, може надавати юридичні консультації із права країни походження, права ЄС, міжнародного права а також права приймаючої країни. Цей принцип містить також і деякі винятки: директиви категорично і однозначно не надають адвокатам права виступати перед кожним судом в ЄС, однак, відносять вирішення цього питання до компетенції національного права окремих країн ЄС. Так, Директива № 77/249 від 22 березня 1977 р. (ст. 5) так само, з рештою, як і Директива № 98/5/WE від 16 лютого 1998 р. (ст. 5) передбачає можливість для приймаючої країни встановлювати для адвоката з іншої країни ЄС вимогу співпраці адвокатом, який отримав повноваження в цій країні. Також приймаюча країна наділена правом встановлювати обмеження стосовно можливості адвоката з іншої країни ЄС виступати перед вищими судами та здійснювати функції пов'язані зі складенням актів про управління майном померлої особи або про встановлення або перенесення права власності на нерухоме майно [8].

Далі, розглянемо досвід Республіки Польща в досліджуваній сфері. Так, з формально-юридичної позиції, юридичні послуги в Польщі може надавати кожен, навіть не маючи юридичної освіти. Правовою підставою для такої діяльності є Закон про свободу підприємницької діяльності (пол. «Ustawa o swobodzie dzialalnosci gospodarczej»). Зазвичай такі «юридичні послуги» охоплюють надання усних та письмових консультацій, підготовку претензій і юридичних висновків, а інколи – навіть порад і практичної допомоги під час ведення судових справ, зокрема складання

процесуальних документів від імені учасника процесу, але не підписуючи їх, оскільки на представництво осіб у судах Польщі існує монополія адвокатів та юрисконсультів (пол. «adwokat lub radca prawny») [9].

Правовий статус адвокатури та вимоги, які ставляться до осіб, які хочуть набути статус адвоката у Польщі, встановлені Законом «Про адвокатуру» від 26 травня 1982 року. Згідно зі статтею 65 Закону, до Реєстру адвокатів може бути вписаний той, хто:

- 1) має бездоганну репутацію і своєю поведінкою до цього часу заслуговує на належне здійснення адвокатської діяльності;
- 2) користується усіма громадянськими правами і має повну дієздатність на укладення угод;
- 3) здобув вищу юридичну освіту у Республіці Польща і отримав ступінь магістра або має правничу освіту, яка визнається у Республіці Польща;
- 4) пройшов у Республіці Польща адвокатську аплікацію (стажування) і склав адвокатський іспит.

Законом передбачені винятки щодо проходження адвокатської аплікації і складання адвокатського іспиту, зокрема, для професорів і докторів юридичних наук; осіб, які щонайменше 3 роки займали посаду юриста або старшого юриста Генеральної Прокуратури Казначейства або працювали судовим приставом; осіб, які працювали суддею, прокурором, юристом чи нотаріусом; осіб, які здали суддівський або прокурорський іспит після 1 січня 1991 року або нотаріальний іспит після 22 квітня 1991 р. та протягом 5 років 23 перед складанням внеску до єдиного реєстру адвокатів, вцілому не менше 3 років: працювали судовим та прокурорським експертом, секретарем суду... працювали в органах державної влади чи в державних організаційних одиницях і виконували дії, які вимагають правових знань пов'язаних безпосередньо із написанням проектів законів, розпоряджень або правових актів місцевого права [10].

Правовий статус адвокатів у Польщі врегульований Законом про адвокатуру від 26 травня 1982 р., який визначає основні права та обов'язки адвоката, порядок здобуття права на заняття адвокатської практики й інші аспекти діяльності адвоката. Крім того процесуальні питання діяльності адвокатів урегульовані в Кодексі цивільного процесу (ст. 87 КПК) та Кодексі кримінального процесу (ст. 82 КПК). До того ж польські адвокати мають дотримуватися Кодексу адвокатської етики, ухваленого 14 грудня 2011 р. Відповідно до ч. 1 ст. 87 Кодексу цивільного процесу представником може бути адвокат або юрисконсульт (пол. «radca prawny»), а у справах, що стосуються інтелектуальної власності, – також патентний радник. Ст. 82 Кодексу процесу кримінального («Захисник») чітко передбачає, що захисником може бути лише особа, уповноважена до захисту відповідно до положень Закону про адвокатуру або Закону про юрисконсультів. На практиці захисник у кримінальному процесі в Польщі – це завжди адвокат, у той час як у цивільному процесі – адвокат або юрисконсульт.

Окрім того в Польщі допускається здійснення юридичної практики закордонними юристами. Така можливість передбачена в Законі про надання юридичної допомоги іноземними юристами в Польщі, ухваленому 05.07.2002 р. (пол. «Ustawa o świadczeniu przez prawników zagranicznych pomocy prawnej w Rzeczypospolitej Polskiej»). При цьому в Польщі встановлено різні критерії для допуску юристів з країн Європейського Союзу та інших держав. Іноземний юрист має пройти тест на знання законодавства Польщі, тест на знання польської мови (усної та письмової), а також подати документи, які підтверджують його особу, наявність закінченої юридичної освіти та право на заняття адвокатською практикою. Допускається звільнення від тестування на знання законодавства, якщо закордонний правник доведе, що він займався юридичною практикою в Польщі безперервно упродовж останніх 3-х років перед поданням документів. За допуск до отримання права на юридичну практику в Польщі сплачується внесок у розмірі 1850 злотих (12500 грн.), розмір внеску змінюється щороку та розраховується від розміру мінімальної пенсії. Ринки адвокатських та юридичних послуг Польщі та України мають багато спільного й перебувають у процесі формування, поступово переходячи на стандарти ЄС у цій галузі. Втім, Польща, на відміну від України, вже задекларувала монополію адвокатів на представництво інтересів у судах (за певними виключеннями), що відображено у Законі про адвокатуру та процесуальних кодексах. Що стосується юридичної практики, то зважаючи на Рішення Конституційного Трибуналу Польщі від 26 листопада 2003 р., юридичні фірми (бюро) можуть надавати юридичні послуги, посилаючись на Закон про свободу підприємницької діяльності, не реєструючись як адвокатські об'єднання в органах адвокатського самоврядування. На адвокатуру України ще очікує складний шлях реформ, який запровадить адвокатську монополію на представництво інтересів клієнта у судах, підвищить гарантії адвокатської діяльності та престиж адвокатської професії в цілому [9].

Відповідно до Закону про свободу підприємницької діяльності юридичні послуги у Польщі можуть надавати будь-які особи (навіть без юридичної освіти), однак представництво в судах можуть здійснювати виключно адвокати або юридичні радники фірм, правовий статус адвоката визначається законом, допускається здійснення юридичної практики закордонними адвокатами.

Надання правової допомоги іноземними юристами на території Польщі врегульовано в однойменному законі від 05 липня 2002 р. [11]. Цей закон прийнято згідно з директивами, про які вже йшла мова, а саме: Директива № 77/249 від 22 березня 1977 р. та № 98/5/WE від 16 лютого 1998 р. Закон, зокрема, регулює порядок здійснення постійної практики на території Польщі юристами з країн ЄС, а також з третіх країн, а також, порядок прийняття юристів з країн ЄС до корпорації адвокатів чи правових радників, та порядок надання транскордонних юридичних послуг юристами з ЄС та третіх країн [12].

Так, досить цікаві є висновки О. М. Величко, який наголошує, що з метою вдосконалення законодавства, яке спрямовано на покращення діяльності адвоката щодо представництва інтересів особи в адміністративному процесі, постає необхідним здійснити наступні кроки: 1) внесення змін до КАС України, Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», узгодження положень Конституції України для усунення колізії чинного адміністративного процесуального законодавства, у якому представництво позиціонується як додаткова форма захисту при конституційно закріпленій «адвокатській монополії», що, своєю чергою, суперечить конституційному праву на вибір захисника і особи, яка надає правову допомогу; 2) детальна регламентація в КАС України ситуації, коли сторона адміністративного процесу не може забезпечити своє представництво саме адвокатом і подібних випадків; визначення сутності «малозначного спору» та інших нюансів, які впливають з реформи «адвокатської монополії»; 3) детальна законодавча регламентація можливостей медіації та участі в ній представника, адвоката; як додаткового інструменту в професійній діяльності представника та адвоката; її врегулювання процесуальним законодавством; прийняття профільного Закону України «Про медіацію» 4) закріплення вимог та критеріїв щодо освітньо-кваліфікаційного та професійного рівня адвоката/представника; 5) внесення змін до КАС України для забезпечення реалізації права на представництво в адміністративному процесі для посадових осіб органів влади (наприклад, закріпивши право уповноважених співробітників органу представляти в суді інтереси органу в цілому та його посадових осіб); 6) посилення контролю та дисциплінарної відповідальності в представницькій діяльності, уточнення підстав і порядку притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності; обов'язкового розміщення інформації про притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності на офіційних сайтах; 7) активізація організаційних форм і процедур здійснення представництва в адміністративному процесі в системі «електронного суду» [13, с. 167–168].

В. В. Городенко також наголошує на тому, що держава на законодавчому рівні має передбачати регулювання відносин представництва адвокатом іншої особи в суді, оскільки таке представництво може слугувати не лише інтересам правосуддя, а й інтересам осіб, які прагнуть реалізувати своє право на справедливий суд. Визначення на рівні закону забезпечення кожній особі захисту в суді та професійної правничої допомоги, різновидом якої і є представництво адвокатом іншої особи в суді, не повинне призводити до зниження значимості адвокатури у захисті прав, свобод, законних інтересів фізичних та юридичних осіб та у забезпеченні права на справедливий суд. Законодавець має передбачити такі механізми нормативного регулювання, які зможуть забезпечити кожній особі професійну правничу допомогу адвоката, у тому числі у формі здійснення ним представництва в суді, у разі, якщо без її надання захист і відновлення прав і свобод такої особи зводиться нанівець, або можливі тяжкі наслідки для захисту таких прав і свобод, особливо тоді, коли особа потребує професійної правничої допомоги адвоката у зв'язку з притягненням її до юридичної відповідальності, яка за характером санкцій співмірна із кримінальною відповідальністю. Це також означає, що у таких випадках особа має отримати доступ до професійної правничої допомоги, який забезпечується державою, зокрема через організацію для такої особи безоплатної правничої допомоги, яка здійснюється адвокатом [14].

Висновки. Отже, враховуючи досвід адміністративно-правового регулювання Республіки Польща, в Україні на законодавчому рівні має передбачати регулювання відносин представництва, а саме юридичні послуги можуть надавати будь-які особи (навіть без юридичної освіти), однак представництво в судах можуть здійснювати виключно адвокати, а також чітко регламентувати здійснення юридичної практики закордонними адвокатами.

Список використаних джерел:

1. Мерцин В. За адвокатуру в контексті наноглобалології. 2018. *Рада адвокатів Закарпатської області*. URL: <http://rada-advokat.uz.ua/83-za-advokaturu-v-kontekst-nanoglobalologiyi.html>
2. Сталоверов В. М. Проблеми реформування законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність. *Молодий вчений*. № 5.1(45.1). травень, 2017. С. 127–131.
3. Права людини у сфері охорони здоров'я: практичний посібник. URL: <http://medicallaw.org.ua/vydavnytstvo/praktychnyi-posibnyk-prava-liudyny-u-sferi-okhorony-zdorovia/2-mizhnarodni-standarti-prav-ljudini-v-sferi-okhorony-zdorovja/23-prava-pacijenta/pravo-na-svobodu-vid-katuvan-i-zhorstokogo-neljudskogo-chi-takogo-shcho-prinizhuje-gidnist-povodzhennja/>.
4. Конвенція проти катувань та інших жорстоких нелюдських, або таких, що принижують гідність видів поведження і покарання: міжнародний документ від 10.12.1984. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085/card2#Card
5. Риндюк В.І. Удосконалення законодавства як правотворча діяльність. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Випуск 34. Том 1 С. 40–43.
6. Пилипенко Ю. Нормативна база внутрішнього трудового розпорядку. *Вісник Львівського університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2010. Вип. 51. С. 255–261.
7. Шмельова Г. Юридичні засоби удосконалення змісту і форми законодавства. *Концепції розвитку законодавства України*: матер. наук.-практ. конф. К. 1996. 508 с.
8. Kosyło A., Pomoc prawna w demokratycznym państwie prawnym: regulacje unijne, polskie oraz ukraińskie [w:] *Ius et amicitia. Materiały Pierwszego Polsko-Ukraińskiego Forum Prawniczego, Tarnobrzeg 2006*, s. 169–190.
9. Україна й Польща: доступ іноземних адвокатів та правників на суміжні ринки. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/ukrayina-y-polshcha-dostup-inozemnih-advokativ-ta-pravnikiv-na-sumizhni-rinki.html>
10. Закон Республіки Польща «Про адвокатуру» від 26 травня 1982 року. URL: <https://bit.ly/3FBynHm> <https://bit.ly/3V82093>
11. Ustawa o świadczeniu przez prawników zagranicznych pomocy prawnej w Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 5 lipca 2002 r., „Dziennik Ustaw”, 2002, nr 126, poz. 1069.
12. Більш докладно на тему застосування закону про надання правової допомоги іноземними юристами на території Республіки Польща від 5 липня 2002 р. див.: Katarzyna Kłaczyńska, Michał Kłaczyński, Komentarz do ustawy o świadczeniu przez prawników zagranicznych pomocy prawnej w Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 5 lipca 2002 r., Warszawa 2004, 337 s.
13. Величко О. М. Представництво прав, свобод та інтересів громадян в адміністративно-судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Львів, 2019. 209 с.
14. Окрема думка судді Конституційного Суду України Городовенка В. В. стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії) (реєстр. № 1013) вимогам статей 157 і 158 Конституції України: Окрема думка від 31.10.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/nh04d710-19>